

Analýza pořadu Matematika zločinu z hlediska dodržení zásad mediální etiky

Vypracoval: doc. MgA. Jan Motal, Ph.D., Katedra mediálních studií a žurnalistiky, Fakulta sociálních studií, Joštova 10, 602 00, Brno. E-mail: jmotal@mail.muni.cz

Závěry analýzy:

1. Pořad vyjadřuje veřejný zájem a naplňuje v tomto smyslu podmínku nutnou pro použití hraničních metod novinářské práce, jako je skrytý mikrofon, anonymita respondentů nebo ochrana zdrojů. Pořad reflektuje závažné problémy s celospolečenskými dopady a jeho vysílání je důležité z hlediska veřejného zájmu.
2. Autorky pořadu pracují v souladu s kodexem ČRo s drobnými výhradami uvedenými níže, které lze ale snadno odstranit – jde především o explicitní vyjádření důvodu anonymizace a původu některých materiálů. Doplnění těchto informací do pořadu nelze považovat za velký zásah do jeho formy. Pořad splňuje nároky na vysílání ve smyslu souladu s kodexem, a to po odstranění těchto drobných vad.
3. Autorky poskytly dostatečný prostor k vyjádření protistranám, a to i opakovaně (v případě Jiřího Strause). Vzhledem k tomu, že Jiří Straus má dostatek možností v mediálním prostoru se vyjádřit, autorky jej opakovaně oslovily, posluchačům tento způsob oslovování zprostředkovávají a sám Straus byl i v minulosti médií k některým otázkám dotazován, není absence jeho přímého vyjádření porušením kodexu ČRo.
4. Pořad nicméně vykazuje dramaturgické problémy, které autor této analýzy považuje za vhodné odstranit. Jejich popis a doporučení uvádí níže (kontext, úplnost jednotlivých dílů). Je ale třeba zdůraznit, že jde o kompoziční otázky, jež souvisí především s přenesením pořadu do cílového média (ČRo Plus). Tato analýza vychází z předpokladu, že posluchač každého cílového média má specifická formální očekávání, která ovlivňují čtení sdělení v pořadu. Analýza upozorňuje na případné nejasnosti, které by mohly vést k tomu, že se posluchač nebude v pořadu orientovat.

Zdůvodnění:

1 Žánrové a tematické vymezení pořadu

Svým žánrovým pojetím jde o pořad hraniční, spadající jak do kategorie umělecké dokumentaristiky („detektivka“), tak do investigativní žurnalistiky. To, co autorky označují pojmem „detektivka non-fiction“, se tak blíží hybridnímu žánru populárnímu zvláště v televizním vysílání jako true crime documentary (např. *The Thin Blue Line*, E. Morris, Miramax 1988; *Making a Murderer*, L. Ricciardi – M. Demos, Netflix 2015; *The Jinx*, A. Jarecki, HBO 2015 aj.). Tento žánr je vždy do jisté míry kontroverzní (k tomu více viz oddíl 6 – Dramaturgická doporučení) a jeho volbou si autorky uložily náročný úkol, neboť musí dostát pravidlům obou z těchto forem (dokument i investigativní žurnalistika). Cílem posudku není soudit estetické kvality pořadu, zaměřím se tedy pouze na ty otázky, které jsou relevantní ve vztahu k mediální etice.

V dramaturgickém plánu pořadu se prolínají dvě vyprávěcí linie – ta první je více zaměřena na osobní příběhy a tematizuje nespravedlnost, s níž se účastníci řízení ze svého úhlu pohledu setkali (dva soudní procesy z Prahy a Uherského Hradiště), druhá linie potom spíše v tradici investigativní žurnalistiky pátrá po údajných pochybeních pana Jiřího Strause, soudního znalce (a jeho kritice z řad odborníků a advokátů). Obě tyto linie propojuje nejen téma nespravedlnosti, ale právě postava Jiřího Strause.

Autorky tak ve svém vyprávění používají synekdochu pars pro toto a to ve dvou úrovních – na jedné straně jim slouží Jiří Straus jako případová studie justičních chyb současného českého soudnictví, na straně druhé jim dva zvolené soudní procesy slouží jako případové studie pochybení Jiřího Strause. Širší kontext vzhledem k žánrovému ukotvení a narativnímu kontextu pomíjí – viz níže (oddíl 6 – Dramaturgická doporučení). Jde však o metodu v daném žánru běžnou.

V tematickém plánu pořadu lze učit dvě klíčová ohniska zájmu: pochybení soudců a státních zástupců v konkrétních kauzách (porušování zásady in dubio pro reo, preferování pro obžalobu výhodných posudků) a vadnou praxi v posuzování soudních znalců. Lze konstatovat, že jde o téma velmi společensky závažné, navíc dlouhodobě nejen mezi odbornou veřejností diskutované. Lze zmínit již výrok někdejšího ombudsmana Otakara Motejla („Soudní znalci ničí lidské životy“) z roku 2007 (odpovídající začátku času vyprávění

v pořadu), jenž se ve jednu dobu stal symbolem ostré kritiky znalecké praxe,¹ analýzu a systémové doporučení Ligy lidských práv z roku 2008,² konstatování veřejného ochránce práv z roku 2009 o nutnosti úpravy legislativy o soudním znalectví,³ vyjádření právních autorit i ze soudnictví (včetně soudců Nejvyššího soudu) na diskuzi k tématu v České advokátní komoře,⁴ nebo analýzu slabin systému používání znaleckých posudků centra pro oběti domácího a sexuálního násilí ProFem z roku 2018.⁵ Diskuze je i v rámci odborné veřejnosti stále živá a dokládá neuspokojivost doposud nabídnutých řešení dlouhodobě závadného systému,⁶ kontroverzní jsou i současné legislativní snahy.⁷

2 Veřejný zájem

I když v oblasti médií odborníci ani publikum nejsou jednotní v definici veřejného zájmu, panuje obecná shoda na tom, že média mají přinášet informace o takových problémech, které mohou ovlivnit životy lidí, i když nejsou přímo účastni daných událostí.⁸ Média ale nemají plnit roli veřejných autorit (nebo proti-autorit), které by nahrazovaly demokratické instituce – z tohoto důvodu investigativní žurnalistika nesmí být součástí kampaní a je vymezena nutností podávat pravdivé a poctivě získané informace.⁹ Domácí samoregulační

¹ Viz např. Daniel Vaněk, Soudní znalci ničí lidské životy!, In *Vesmír* 90/2, 2011, s. 71; stejnojmenný článek na webu České advokátní komory, dost. on-line: <https://www.cak.cz/scripts/detail.php?id=6855>.

² <http://llp.cz/2008/08/ministerstvo-resi-problemy-se-znalci-jen-castecne/>

³ https://www.ochrance.cz/fileadmin/user_upload/zpravy_pro_poslaneckou_snemovnu/Ctvr_tletky/2009_3_ctvrtleti_priloha.doc

⁴ <http://www.ceska-justice.cz/2016/11/znalec-je-dnes-temer-neodvolatelny-shodli-se-zastupci-justice/>

⁵ https://www.lidovky.cz/byznys/pravo-a-justice/znalci-celi-vydirani-i-korupci-problemy-by-mohl-vyresit-novy-zakon.A181222_080422_In_byznys_pravo_ssu

⁶ <https://www.epravo.cz/top/clanky/dohled-nad-znalci-vecny-prezkum-znaleckych-posudku-aneb-na-kterem-bojisti-tuto-bitvu-bojovat-107595.html>

⁷ <http://www.bulletin-advokacie.cz/soudni-znalci-se-budou-muset-od-roku-2021-ridit-prisnejsimi-pravidly?browser=mobi>; „Nová pravidla pro soudní znalce a tlumočníky“ – <https://www.ceskatelevize.cz/porady/11129264015-tyden-v-justici/319281381900217/>; srov. rovněž kritické příspěvky na webu Komory soudních znalců ČR – <http://www.kszcr.cz/>.

⁸ David E. Morrison – Michael Svennevig, *The Public Interest, the Media and Privacy: A report...*, 2002, on-line:

<http://downloads.bbc.co.uk/guidelines/editorialguidelines/research/privacy.pdf>

⁹ Čl. 20, čl. 21. Res. 1003/1993 Parl. shromáždění Rady Evropy, viz on-line:

<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16414>

norma, Kodex Syndikátu novinářů ČR, v souladu se zvyklostmi v oboru umožňuje v případě veřejného zájmu přijmout i využití nadstandardních (za jiných okolností tedy nepoctivých) prostředků k získání informace. Tuto „pravomoc“ udílí novináři proto, že uznává primární zodpovědnost novináře veřejnosti, přičemž na něj v tomto smyslu klade vysoké profesní nároky.¹⁰

Lze konstatovat, že téma pořadu je ve veřejném zájmu, neboť dopad neuspokojivého stavu systému soudních znalců na českou společnost je nezpochybnitelný a doložitelný dlouhodobým odborným i laickým zájmem. V tomto smyslu jsou autorky pořadu oprávněny používat i jinak nepřijatelné prostředky k získání informací či překračovat pravidla běžná ve zpravodajství ve prospěch cílů investigativní žurnalistiky, a to při zachování zásady uvedené výše.

3 Etický kodex ČRo

Protože jde o téma veřejného zájmu, podle ustanovení 21.11 Etického kodexu ČRo autorky musí vyjít vstříc těm respondentům, kteří chtějí zaručit anonymitu. Vzhledem k tématu pořadu je případná obava zúčastněných o „bezpečnost, obživu nebo uchování důstojnosti“ pochopitelná. Je proto logické, že se v pořadu objevují anonymizované výpovědi. Z pořadu jasně vyplývá, že aktéři byli v průběhu událostí ve stresu a pod tlakem těchto událostí, čímž požadavek na jejich ochranu ze strany novinářů posiluje. Novinář nesmí, kromě „nesporných důvodů veřejného zájmu“ (zde např. pochybení justice), dostat dotčené osoby do osobní tísně.¹¹ Poněkud nešťastně ale autorky spoléhají na implicitní vyznění pořadu a o nebezpečí neinformují přímo. Zde by bylo vhodné ustoupit od umělecké licence („detektivka“) a v zájmu jasnosti a poctivosti investigativy být doslovný a o nebezpečí hrozícím respondentům se výslovně zmínit. Při poslechu lze sice i při neobeznámenosti s podstatou případů dovést, že respondentům, kteří nejsou přesně identifikováni („bývalý student“, apod.), by jasná identifikace mohla způsobit obtíže, bylo by ale vhodné, kdyby to autorky explicitně řekly.

¹⁰ Čl. 1, písm. j) a čl. 2. KSN ČR, on-line: <https://syndikat-novinaru-cr-z-s.webnode.cz/etika/kodex/>

¹¹ Čl. 3, písm. f) KSN ČR, viz výše.

Dále autorky používají skrytého mikrofonu. Jeho využití podle 21.13 až 21.15 ukládá autorkám použít jej tak, aby nenarušily soukromí respondentů nad rámec nezbytný vzhledem k veřejnému zájmu („pasáže s přímým vztahem k tématu“). Domnívám se, že autorky používají skrytý mikrofon v tomto smyslu, uvedený záznam je podstatný pro to, aby mj. doložily, že respondenty skutečně kontaktovaly a oni se vyjádření vyhýbali.

Nezaznamenal jsem v pořadu žádnou informaci získanou skrytým mikrofonem, která by odhalovala něco ze soukromí dotčených nad rámec tématu.

Podle ustanovení 21.7 musí být respondent seznámen s podstatou reportáže, podstatnými výtkami proti němu a mít možnost se k tomu vyjádřit. Z celého pořadu nevyplývá, že by podrobovaly respondenty nepřiměřenému tlaku ve smyslu ustanovení 21.19 či je neinformovaly ve smyslu ustanovení 21.7 – naopak, účastníci kauz, kteří jsou v pořadu kritizováni, měli (v případě Jiřího Strause) i opakovaně možnost se vyjádřit, a to ať už přímo, nebo prostřednictvím svých tiskových mluvčích. Podle prezentovaných informací vždy věděli, o čem autorky natáčejí a k čemu se mají vyjádřit. Autorky vyvinuly dostatečné úsilí k získání jejich vyjádření. Z daného ustanovení vyplývá, že součástí práva na vyjádření není zvýhodnění respondenta tím, že mu bude část pořadu přehrána. Autorky tedy nebyly povinny respondentům prezentovat nahraný materiál.

Autorky používají materiály, jejichž zdroj neuveřejňují (jde především o nahrávky od soudu, zvláště tajnou nahrávku od soudu z případu z Uherského Hradiště). Domnívám se, že ve vztahu k 21.11 na to mají právo. Nicméně neuvedení zdroje nekomentují. V tomto smyslu považuji za vhodné doplnit pořad informací o tom, jak nahrávku získaly. V případě, že by mohly dostat zdroj těchto nahrávek do osobní tísňe, bylo by vhodné, aby doplnily pořad o informaci o tomto. To je důležité i proto, aby vyvrátily případné pochyby o tom, že využily zdroje, jež jsou součástí nějaké zákulisní kampaně nebo boje o moc v soudnictví. Posluchač se v pořadu nedozví, že nahrávka ze soudní síně, kdy soudkyně nadává, se např. již objevila dříve na veřejnosti a byla i předmětem jednání Ústavního soudu.¹² Tyto vady je potřeba odstranit.

¹² https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/soudkyne-iveta-sperlichova-nahravka-soud_1808291115_ako

4 Prostor k vyjádření protistrany (Jiří Straus)

Pan Jiří Straus měl, jak dokládá i nahrávka označená jako „Update“ na webu projektu Matematika zločinu, dostatek možností se k pořadu vyjádřit. Je potřeba odmítnout takový výklad hodnoty „vyváženosti“, který by podmiňoval zveřejnění informace tím, že k ní bude doložen pandán vyjádření, koho se daná informace týká. Tímto by zcela zanikla investigativní žurnalistika, neboť by si kdokoliv, komu by zveřejnění informace bylo nepohodlné, mohl zajistit její nevysílání prostým mlčením. Ustanovení 21.5 ostatně s tím počítá, proto dává redaktorům nástroj, jak v takové situaci jednat: mají buď využít předchozí vyjádření respondenta, nebo „stručně sdělit“, že se respondent odmítl vyjádřit a zdůvodnění tohoto odmítnutí. Druhému z bodů autorky dostály, navíc nad rámec ustanovení kodexu, neboť tak nečiní „stručně“, ale pečlivě s přesným uveřejněním způsobu kontaktování Strause a jeho reakcí.

Jiří Straus má nadstandardní přístup do médií – za odborníka je považován nejen v televizi, kde je mu dáván široký prostor,¹³ ale je i jedním ze spoluautorů pořadu Historie českého zločinu na ČRo,¹⁴ jeho názory jsou často prezentovány v různých médiích i v ČRo.¹⁵

V minulosti již Český rozhlas vysílal příspěvky, které se věnovaly některým otázkám, které jsou obsahem pořadu Matematika zločinu, a dal prostor Jiřímu Strausovi se vyjádřit.¹⁶ Lze konstatovat, že Jiří Straus je médií oslovován často, opakovaně a k případům, o nichž pořad pojednává, se dlouhodobě odmítá vyjadřovat. V tomto smyslu lze pořad Matematika zločinu považovat za vyvážený a v souladu s ustanovením 21.5.

Je nutné rovněž poznamenat, že vyváženost, jíž je zavázán i ČRo, nelze vztahovat pouze k jednomu z pořadů, izolovaně vytrženému z programového vysílání. Je vždy nutné rozumět vyváženosti i jako požadavku na celek vysílání. Na základě samostatné vlastní rešerše i informací uvedených v pořadu jsem dospěl k názoru, že Jiří Straus je v mediálním prostoru

¹³ <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10441294653-hyde-park-civilizace/212411058091006-jiri-straus>

¹⁴ <https://dvojka.rozhlas.cz/historie-ceskeho-zlocinu-6945272/o-poradu>

¹⁵ Viz např. jeho posouzení smrti Jana Masaryka – <https://dvojka.rozhlas.cz/pravda-o-smrti-jana-masaryka-dospel-jsem-k-jednoznacnemu-zaveru-rika-7460096>

¹⁶ <https://dvojka.rozhlas.cz/pravda-o-smrti-jana-masaryka-dospel-jsem-k-jednoznacnemu-zaveru-rika-7460096>; https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/vyznamny-kriminalista-straus-byl-odvolan-z-policejni-akademie_201303061816_mvydrova

přítomen dlouhodobě, na rozdíl od ostatních aktérů kauzy. Navíc z předběžného přehledu dostupného materiálu lze vyslovit hypotézu, že není jeho autorita navzdory kontroverzím zpochybňována.¹⁷ Étos samoregulačních žurnalistických norem směřuje k tomu, aby chránil slabší proti silnějším, čili ty, proti nimž by mohla být vedena mediální kampaň, aniž by měli možnost se bránit. Vzhledem ke svému postavení a mediálnímu zázemí má pan Jiří Straus pozici silnějšího a dostatečnou možnost se v případě, že by chtěl, bránit – nečiní tak ale z vlastního rozhodnutí.

5 Shrnutí

Předchozí poznatky lze shrnout takto: vysílání pořadu je ve veřejném zájmu a pořad neporušuje ustanovení kodexu ČRo, která upravují nástroje využívané při investigativní žurnalistice, a to až na výhrady ke zdůvodnění anonymizace a původu zdrojů (tedy bylo by vhodné přidání nebo dodatečné uvedení informace o původu informace nebo nebezpečí hrozícímu některému z respondentům). Takové vady jde snadno napravit a nelze je brát jako absolutní překážky pro odvysílání celku.

6 Dramaturgická doporučení

Pořad díky svojí hybridní formě poněkud selhává v kontextové dimenzi. To je ovšem obecný problém žánru true crime documentary a potýkají se s tím i ostatní pořady, kterým je vytýkána jednostrannost podání.¹⁸ Problematika soudního znaectví, jak už jsem výše doložil, je široké celospolečenské téma se svojí historií a mnohé z materiálů nebo událostí, o nichž autorky v pořadu referují, se již objevily na veřejnosti a byly diskutovány. Autorky nicméně tento kontext pomíjí ve prospěch synekdochického kompozičního principu. To je dramaturgická volba, s níž lze polemizovat. Jsem toho názoru, že autorky se měly rozhodnout, zda točí spíše žánr umělecko-dokumentární („detektivka“) nebo investigativní, a

¹⁷ Tuto hypotézu by nicméně musela prověřit obsahová analýza, jež je nad rámec tohoto posudku.

¹⁸ Srov. např. Kathryn Schulz, *Dead Certainty: How „Making a Murderer“ Goes Wrong*. In *New Yorker*, January 25, 2016, on-line: <https://www.newyorker.com/magazine/2016/01/25/dead-certainty>

tomu přizpůsobit kompozici – v prvním případě by to znamenalo zaměřit se výhradně na příběh některé z kauz, v druhém potom více zobrazit kontext kontroverzí ohledně soudního znalectví. V pořadu např. ani nezazní informace o tom, že se k tématu vyjadřovaly právní a soudní autority, že jde o otázky diskutované v legislativním procesu apod. Zvláště problematické to je ve vztahu k aktérům uherskohradištské kauzy. Tamní soudci totiž byli opakovaně podrobeni kárným žalobám. Z pořadu vyplývá, jako by se pochybení zlínského soudu vůbec neřešila.¹⁹ To znamená, že vyznění celého pořadu je alarmistické neadekvátně skutečnosti.

Posluchač může získat dojem, že české soudnictví selhává systémově (synekdochická kompozice), ač se jak problematika soudních znalců, tak konkrétně zlínského soudu řešila a řeší na institucionální úrovni. Z dramaturgického hlediska je tedy pořad obětí svojí hybridní formy (opět opakuji – jde o vlastnost žánru). Alarmismus může vést k morální panice, v níž budou soudní znalci nebo soudci obecně identifikováni jako hrozba pro společnost a bude snižována důvěryhodnost soudů nad rámec přijatelné kritiky ve veřejném zájmu. Zde hrozí narušení etického principu, podle něž novinář nesmí nahrazovat demokratické instituce (nebezpečí „mediokracie“, viz výše – oddíl 2 Veřejný zájem). I když se autorky samotné v pořadu takovému přístupu snaží vyhnout a zvláště Magdalena Sodomková vystupuje v pořadu tak, aby dostala požadavku nestrannosti, celkové vyznění pořadu alarmistické je. Bez kontextu může vést k neadekvátnímu hodnocení skutečnosti.

V této souvislosti bych rád – aniž bych posuzoval estetické kvality pořadu – dal autorkám doporučení, aby pro případné vysílání pořad upravily. A to především proto, že nelze spoléhat na posluchačovu pozornost. Poslech pořadu ve vysílání je jiný, než podcastu na webové stránce, který je opatřen dalšími informacemi a lze se v něm vracet. Považuji za vhodné, kdyby jednotlivé díly byly informačně více uceleny, méně se v nich pracovalo s „tajemstvím“ (které je prospěšné pro narativní schéma detektivky) a více s doslovností a úplností. Tak i dostojí základnímu principu novinářské práce, jenž kodex SN ČR definuje takto – „informace, které [novináři] předávají veřejnosti, jsou včasné, úplné, pravdivé a

¹⁹ Srov. např. <https://www.ceska-justice.cz/2019/01/dalsi-soudkyne-uherskeho-hradiste-miri-pred-karny-senat-muze-prijit-talar/>; <https://zlin.rozhlas.cz/soud-v-nesnazich-uherske-hradiste-zasobuje-karny-senat-chybi-soudci-7753537>; https://www.irozhlas.cz/zpravy-domov/soudkyne-iveta-sperlichova-nahravka-soud_1808291115_ako.

nezkreslené.²⁰ Úplnost podávaných informací je ve stávající podobě zajištěna jen tehdy, poslechne-li si člověk sérii celou. Pokud slyší jen jeden díl, může např. nabýt dojmu, že autorky nedaly prostor Jiřímu Strausovi se vyjádřit, nebo dokonce může některé informace vyhodnotit zavádějícím způsobem. Vhodnou formou je např. doplnění jednotlivých pořadů o několik vyjádření z dalších dílů, a to tak, aby zároveň zachovaly napětí, které pořad vyžaduje. Domnívám se, že to je možné, i proto, že jde o díly svojí stopáží rozsáhlé, a to často z dramaturgického hlediska nikoliv úplně odůvodněně.

Je nutné brát v potaz, že i když jde o pořad implicitně se hlásící k umělecké dokumentaristice, ještě to neznámá, že jej tak bude brát posluchač ČRo Plus, publicistické stanice (pokud by pořad byl zařazen např. na Vltavu, situace by byla jiná). Zde lze očekávat jiné posluchačské návyky a jiný způsob rozeznávání žánru, přičemž se lze domnívat, že investigativní formální principy bude posluchač této stanice rozpoznávat spíše, než ty umělecko-zobrazovací. Z dramaturgického hlediska by tedy bylo vhodné před vysíláním pořad v tomto smyslu upravit.

Prohlašuji, že s žádným z aktérů, kteří se objevují v pořadu, ani s autorkami série nejsem v žádném pracovním, ani blízkém osobním vztahu. Na pořadu ani na rozhodování ČRo o pořadu jsem se nepodílel a nemám žádný osobní (zištný) zájem na případném uvedení/neuvedení pořadu. Tento posudek jsem vypracoval na žádost Nadačního fondu nezávislé žurnalistiky, jehož Expertní rady jsem členem. Souhlasím s jeho případným zveřejněním.

V Praze dne 2. 4. 2019

Jan Motal

²⁰ Čl. 1, viz výše.